

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ПОСТМОДЕРНУ

Андрій Артеменко

Харківська державна академія дизайну та мистецтв
ORCID: 0000-0002-2445-5902

DOI: 10.36169/2227-6068.2022.02.00001

Анотація. *Мультикультуралізм є елементом постмодерної соціальної практики. Він відкрив принцип множинності соціальної реальності. Мультикультуралізм виник як реакція на локальну політичну кризу. Він є результатом конфлікту між новими умовами глобалізованого світу і традиційними формами соціальної організації, новими формами солідарності і традиційної етнічної державності, мережевою системою суспільних відносин і спробами побудови ієрархії мережевих відносин. Політико-правове протиріччя мультикультуралізму – це зіткненням двох напрямів лібералізму: лібералізму рівності і лібералізму відмінностей. Ми є свідками народження нової індустрії ідентичності. Мультикультуралізм став соціальною технологією, яка конструює бажану ідентичність.*

Використання досвіду мультикультуралізму на пострадянському просторі дискусійне. Сьогодні політика мультикультуралізму виглядає спробою узгодити традиційну систему організації національної громади з новими реаліями глобалізованої економіки, мережевим принципом інтеграції громади. Сучасне мережеве суспільство практикує соціальну сегментацію, фрагментацію великих культурних спільнот.

Мультикультуралізм «розкриває» націю як однорідну спільноту для спілкування та прийняття чужорідних елементів у свій культурний простір. Це наслідки мобільності в глобалізованому світі з його «примусом до спілкування» та подоланням культурної ізоляції.

Ключові слова: *постмодерн, метамодерн, мультикультуралізм, ідентичність, націоналізм, пострадянський простір, ресентимент*

Повернення вітчизняної наукової спільноти до обговорення теми мультикультуралізму сьогодні можна розглядати як прояв кількох проблем. По-перше, це проблема верифікації мультикультуралізму сучасним українським суспільством. Якщо використовувати термінологію Імре Лакатоса, то «ядро теорії» залишається незмінним і актуальним, але «захисне коло» зазнало істотних змін, що й спричинює цікавість. По-друге, це проблема соціального конструктивізму і сучасних політичних практик, які вибудовують і корегують суспільне життя. Тут ідеться не тільки про спробу пояснення сучасних соціальних процесів, але й про побудову нової семіотичної моделі світу. І, по-третє, це проблема адаптації до нових соціокультурних умов і переходу від парадигми постмодерну до метамодерну. Ми маємо брати до уваги, що останні двадцять років у світі відбулись істотні зміни політичних інститутів і соціальних практик, які мають нові економічні засади і принципи. Фактично ми зіткнулись з появою нового типу світоглядної парадигми людини глобалізованого світу.

Загалом мультикультуралізм постає як своєрідне відлуння проблеми ідентичності, що відображає чутливе ставлення сучасного суспільства до тем внутрішньої свободи, індивідуальності людини, сприйняття особистості як активного учасника соціальних процесів. Соціально-політичні й культурні трансформації початку ХХІ століття спричинили когнітивний шок і як наслідок – глибоку кризу систем ідентичності. Проте згодом стало очевидним, що система визначення себе виявилась набагато сильніше прив'язаною до традиції локальних соціокультурних практик, ніж це вважалось у 1970–1990-х роках (Artemenko 2013: 5). Можна стверджувати, що мультикультуралізм став реакцією на глобалізацію і соціальні трансформації сучасних суспільств. Однак ця реакція виникла за часів біполярного світу з його обмеженнями міграції, капіталів та товарів і послуг. Фрейм сприйняття Іншого і його ролі в суспільстві був значною мірою визначений традиційними поглядами на форми й порядок соціально-політичних практик. Виникнення ідеології і соціальної політики мультикультуралізму нагадувало спробу затримати те, що Ж-Ф. Ліотар назвав втратою великими оповідями легітимізуючої сили (Lyotard 1998: 121).

Констатації криз, смертей, ностальгії за історичним минулим (фактично часом модерну) – все це свідчило про перехід до нового типу мультикультуралізму, який міг би адаптуватися вже до стану метамодерну (van den Acker 2010).

Суспільство змінюється під впливом процесів глобалізації, і у структурі населення з'явилася значна частина людей, які сприймають будь-яке місце як тимчасову локацію для перебування, яка має поєднувати унікальність місця та стандартний високий рівень побутового й соціального комфорту. Фактично з'явилося покоління людей, які виростили в такій ситуації мобільності. Це спричинює розуміння не просто наявності «культури зірваного якоря», а й ідеї «незначного розриву», ризомного чи мережевого утворення структур та відносин у суспільстві.

Наприклад, у середині 2000-х років актуалізувалась дискусія щодо терміна «метамодерн», який мав позначити нові епохальні зрушення в культурі (van den Acker 2010). Це стало не так проблемою історичної періодизації, як актом саморефлексії суспільства, пов'язаним з усвідомленням змін якості життя. Історичність метамодерну постає у зв'язку з постмодерном і модерном. Однак у цій традиційності закладена

одна з найважливіших соціокультурних рис, яку розкрив ще Ж. Дельоз: «Я витісняю, бо передусім можу проживати деякі речі чи досвід лише у плані повторення» (Deleuze 1998: 33).

Нове технологічне середовище створило свої соціальні комунікативні практики, сформувало умови, де, як зазначають Робін ван ден Аскер і Тимотеус Вермюлен, «постмодерністські дискурси втрачають свою критичну цінність» (van den Asker 2017). Проблема не в неповноцінності постмодерного дискурсу і пов'язаним з ним мультикультуралізмом, а в його невідповідності логіці сучасного повсякденного життя. І тому метамодерн звертається до проблеми культурної логіки та соціальних стосунків в умовах сьогодення.

Постмодерністське уявлення про багатозаровість реальності та одночасну присутність різнорідних соціокультурних елементів у повсякденному оточенні відкрили світ співіснування відмінностей, локальностей, а також множинної ідентичності. У сучасній соціальній практиці дедалі більше приділяється уваги балансу автентичності та глобальності. Початок нашого сторіччя охарактеризувався розробленням технологій створення регіональної ідентичності, що змінює наші уявлення про мультикультуралізм як явище і як систему соціально-політичних практик.

Три кроки історії мультикультуралізму

Мультикультуралізм виник як реакція на локальну політичну кризу в канадському суспільстві початку 1970-х років (жовтнева криза 1970 року), пов'язану з проблемою франкомовного Квебеку. Фактично це був каталізатор для виникнення концепту, що відображав проблеми багатокультурного суспільства. Проте в його основі лежали більш вагомні політичні й економічні суперечки. Сьогодні ми можемо визначити три кроки еволюції мультикультуралізму як соціально-політичної концепції збереження та розвитку в окремо взятій країні та у світі в цілому культурних відмінностей.

Крок перший. Мультикультуралізм – це результат конфлікту між новими умовами глобалізованого світу і традиційними формами соціальної організації, новими формами солідарності і традиційною національною державністю, мережевою системою соціальних взаємин і намаганням побудови ієрархії мережевих стосунків. Політико-правове протиріччя мультикультуралізму – це зіткнення двох напрямів лібералізму: лібералізму рівності і лібералізму відмінностей. Лібералізм рівності – це початок мультикультуралізму, проголошення однакових прав для всіх у суспільстві.

Крок другий. Мультикультуралізм сконцентрувався на встановленні, конкретизації і нормативному закріпленні прав на відмінність. Мультикультуралізм став соціальною технологією, яка конструює потрібну ідентичність і тим самим знімає соціальний конфлікт.

За С. Гантінгтоном, питання колективної ідентичності є ключовим в умовах демократії тому, що «народ не може вирішити, хто він такий, поки за нього хтось це не вирішить» (Huntington 2004: 189). Тобто авторське походження колективної ідентичності сприймається як аксіоматичне твердження. Б. Андерсон, Е. Гобсбаум,

С. Голл, М. Грох наполегливо розвивали тезу про штучне утворення колективної ідентичності, її «конструювання» та «переформатування» залежно від потреб сьогодення. Отже, на думку згаданих дослідників, будь-яке сучасне суспільство, що перебуває у стані чергової соціально-політичної трансформації, переживає керований процес формування колективної ідентичності через «винаходження традиції», «культывацію чуття національної ідентичності» або ж акультурацію чи контркультурацію.

У цьому ми спостерігаємо народження індустрії ідентичності. За таких умов, наприклад, Європа перетворюється на гомогенну культурну спільноту, де національні соціальні, політичні, державні практики країн-членів ЄС зазнають узгодження, а то й уніфікації, а їхня індивідуальність залишається символічним культурним маркуванням різноманіття.

Крок третій, або початок кінця мультикультуралізму ХХ століття. Глобалізаційні процеси і міграційний рух передусім створюють образи інакшості і з'єднують їх у складну діалектичну структуру. Тому в аналітичній літературі з'являються «посланці зі шпарин» Майкла Мана і як джерело суспільного оновлення (мігранти, діаспори, кочовики, нелегали) і суспільних негараздів. Так само і «нетрадиційні мігранти» Блера Рубла перетворюються на рушій змін урбаністичної культури Заходу. Все це спричинює актуалізацію проблеми колективної ідентичності, що склалась під впливом соціальних практик мультикультуралізму в останній чверті ХХ століття.

Цілком очевидно, що за останню чверть століття проблема ідентичності перетворилась на наскрізне питання соціальної філософії, філософської антропології, філософії культури і філософії права. Хвиля досліджень проблеми ідентичності 1990-х років відбувалась у межах розвитку концепцій багатопольярного світу, демократичного транзиту і транзитарних суспільств, практичного застосування політики мультикультуралізму тощо. Однак початок 2000-х років продемонстрував нові тенденції соціально-політичної практики і кризу соціально-політичних проєктів останнього десятиліття ХХ століття. Проблема ідентичності стала наріжним каменем побудови глобальних зв'язків, регіональних політик і правових практик першого десятиліття ХХІ століття.

Ми бачимо відлуння цієї проблеми в ідеологічній практиці держав (зокрема й України) та регіональних об'єднань на кшталт Євросоюзу. Політичні рішення, що їх приймають сучасні політики, все частіше обґрунтовуються збігом чи розбіжністю моделей ідентичностей учасників соціально-політичних процесів. Так само, як і пояснення причин політичних конфліктів та протестів, що теж спираються на «конфлікт ідентичностей» у суспільстві з багатьма культурними складниками. Наприклад, масові заворушення у Франції, Великій Британії, Нідерландах, Німеччині на початку ХХІ ст., які представники офіційної влади й масмедіа подавали як протистояння між іншокультурними мігрантами та автохтонним населенням цих країн. Відмінність цивілізаційних і релігійних ідентичностей навіть стала підставою для дискусій щодо вступу Туреччини до Євросоюзу. Туреччина з населенням понад 70 млн громадян наприкінці 2000-х (на 2022 рік вже понад 83 млн) може перетвориться на країну з найбільшим представництвом в Європарламенті. Це може мати серйозні

наслідки, оскільки вважається, що в цьому випадку до кола європейських держав потрапить країна з особливою і неєвропейською системою ідентичності, що може призвести до конфлікту й на рівні політичних і правових рішень ЄС.

У цьому ракурсі навіть економічні й політичні чинники, які впливають на розвиток інтеграційних процесів, привернули увагу дослідників (Huntington 2004) з погляду сумісності чи суперечності культурним традиціям суспільств. Зокрема за протоколом від 2005 року, що передбачав підготовку Туреччини до вступу в ЄС, з 35 пунктів лише 5 відповідають вимогам, ще 6 мають перспективи для узгодження, а інші 24 потребують радикальних реформ, що фактично руйнує наявну політичну й економічну систему Туреччини. У 2004 році Голова Європейської ради Герман Ван Ромпей заявив: «Туреччина – не частина Європи і ніколи не стане її частиною. Розширення ЄС за рахунок Туреччини не може бути прирівняне до будь-яких розширень, які відбувалися в минулому. Універсальні цінності, які втілюють могутність Європи і є фундаментальними цінностями християнства, втрачать чинність із приєднанням великої ісламської держави – такої, як Туреччина» (Panarmenian.net 2009). У 2007 році Ніколя Саркозі заявив схоже: «Я хочу сказати, що Європа повинна створити собі кордони, що не всі країни мають покликання стати членами Європи, починаючи з Туреччини, якій немає місця в Європейському Союзі» (TurkishPress.com. 2007)

Так само і запитання С. Гантінгтона до американської нації «хто ми?» в його однойменному дослідженні (Huntington 2004) було сприйнято як своєрідну оцінку занадто ліберальної культурно-національної політики Західного світу, що призвела до руйнації громадянської єдності, цілісності системи ліберально-демократичних і християнських цінностей, на яких базувалось американське суспільство як взірець моделі Західного світу.

Отже, проблема цілісності суспільних цінностей загострилась і для США, і для Європи, де політика мультикультуралізму значною мірою розхитала традиційну систему самовизначення. Ідеї гібридних, креольських культур, дифузного проникнення соціально-культурних практик – все те, що розглядалось як «капітал розмаїтості» сучасного суспільства, у середині 2000-х років потрапило під радикальну переоцінку дослідників і в низці випадків спричинило публічну відмову від політики мультикультуралізму в західних країнах (Велика Британія, Франція, Німеччина).

Мультикультуралізм у контексті проблеми ідентичності

Проблема ідентичності опинилася в центрі уваги не тільки представників європейських країн, Сполучених Штатів Америки і Канади, але й тих, кого в цих країнах сприймали як культурних маргіналів, «посланців зі шпарин», іншокультурні меншини. Від тематики імперіалізму і культурної експансії до досліджень проблем культурного фронтиру й різноманітних «прощань з імперією» – вся ця широка палітра досліджень спирається на поняття «ідентичність». Ідентичність стала головним терміном постколоніальних студій, які сьогодні втретє за останнє півстоліття переживають сплеск активності (Bhabha 1992; Said 1993, 2003).

Складнощі міжетнічних відносин демонструють ставлення західного суспільства до появи в своєму середовищі носіїв інших культурних традицій. Їхня оцінка має доволі широкий спектр висловлювань – від «капіталу розмаїтості» Б. Рубла, до «коллапсу західної системи ідентичності» С. Гантінгтона. Своєю чергою це підготувало ґрунт для розгляду «кризи ідентичності» С. Гантінгтона, концепцій «повернення дієвця» А. Турена та «фатальних стратегій» Ж. Бодріяра. Фактично проблема ідентичності була проаналізована як можливість стійкої системи самовизначення в умовах постійного впливу різноспрямованих культурних традицій та взаємовиключних соціальних практик.

Особливого значення набули ті аспекти проблеми ідентичності, які пов'язані зі специфікою визначення себе особистістю в умовах мінливості сучасних соціокультурних процесів, глобалізації як руйнації сталих форм історико-культурних, територіально-політичних і державно-національних локальностей. Саме ці форми становили певний каркас соціального виміру ідентичності для минулих історичних епох. Чи зникає їхнє значення для сучасної людини і що замінює ці критерії соціальної ідентифікації особистості в нових умовах? Отже, постає проблема руйнації систем, у рамках яких виникли модерні моделі ідентичностей, але не пропонується цілісного бачення того, що змінило їх.

У рамках дослідження мультикультуралізму відбувається розкриття процесів політики соціокультурної адаптації, взаємопроникнення культур, але часто відсутнє бачення цілей цих процесів. Якщо це певна модель гібридної культури, то така культура – посередник, що міститься в «шпаринах» між нацією і імперією (Shporlyuk 2000) та продукує контрнаративи від маргінесів. Гібридизація у постколоніальних студіях Г. Бгабга (Bhabha 1992) постає як ідентифікаційне відчуження, оскільки їй бракує агента. Агент гібридності складається з фрагментів Іншості, і це руйнує всю модель ідентифікації.

Сьогодні світова практика мультикультуралізму – це спроба примирити традиційну систему організації національної громади з новими реаліями глобалізованої економіки і мережевого принципу об'єднання в спільноту. Сучасне суспільство не вимагає бінарного вибору «чи/чи», притаманного модерному часу. Суспільству початку XXI століття більш прийнятна ситуація «і/і», яка декларована постмодерною парадигмою сприйняття світу. Мультикультуралізм пов'язано з моделлю соціального управління на підставі двох системних тріад: першої – цінності, суспільна субординація, право; і другої – нація, держава, громадянство. Проте кожна з цих тріад зазнала значних трансформацій уже в умовах суспільства кінця XX століття, а тим більше сучасності.

Мультикультуралізм «розкриває» націю як гомогенну спільноту для комунікації і її можливості прийняти інокультурні елементи до свого культурного простору. Криза національної ідентичності, що сталася в останньому десятилітті XX століття, виникла на ґрунті зміни уявлень про топос ідентичності взагалі. Національна ідентичність відчула не тільки зовнішню загрозу своєму існуванню, а й власну нестійкість і здатність до дифузного розмиття своєї цілісності, залежність від оточення і змін функціональних мережевих відносин економічного, правового, символічного характеру. Це наслідки

мобільності в глобалізованому світі, з його «примушенням до спілкування» і подоланням культурної замкненості. Інтегративні моделі глобалізації залучають локальні спільноти до всесвітньої мережі споживання і мобільності, але наслідками цього стають руйнація культурно гомогенного суспільства, традиційної системи соціального, політичного й економічного контролю.

Мультикультуралізм – це елемент соціальної практики постмодерну. Саме в межах постмодерну був відкритий принцип множинності соціальної реальності. Водночас мультикультуралізм виявив проблему Іншого як умови існування в сучасному світі, на чому наполягали П. Рікер та Б. Вальденфельс (Waldenfels 1999). Ба більше, проблему порозуміння з Іншим П. Рікер подає як головне питання сучасної філософії (Ricker 2002). Низка «смертей», що проголошена постмодерном (автора, історії, культури), привела до пошуку моделі сучасності з новими смислоутворювальними структурами. До виявлення цих структур і звернулись розробники концепції метамодерну ван ден Аккер і Вермюлен (van den Acker 2010) та їхні однодумці.

Супергібридність і можливість практики мультикультуралізму на пострадянському просторі

Спробуємо зрозуміти, як співвідноситься метамодерністський дискурс з концепцією мультикультуралізму та соціокультурними практиками на пострадянських теренах. На жаль, для більшості пострадянських суспільств ця проблема досі не актуалізована. На перший погляд, здається, політика національних держав ще відповідає принципам початку ХХ століття, зокрема, йдеться про певні практики культурної сегрегації. Однак тут ми стикаємось з більш складною проблемою, яку Йорг Хейзер назвав «супергібридністю». Супергібридність – це не тільки творчі практики, що залучають різномірні культурні джерела до створення твору мистецтва. Це формування нових політичних міфів та привласнення рис інших культур (Heizer 2020:107). Ці практики залучаються і до організації сучасних мережових спільнот для соціальної сегментації і дроблення великих культурних спільнот.

Вермюлен і ван ден Аккер, позначаючи початок нового історичного періоду у 2000-ті роки, звертають увагу на феномен покоління, що зросло за умов кризи постмодерну і для якого важлива можливість множинної ідентичності та одночасної комунікації в різних мережах. Так формуються нова структура почуття, нова культурна логіка та «новий метамодерністський режим історичності». Для метамодернізму сьогодення відкривається як можливості минулого, так самозакладення варіантів майбутнього. В такому «режимі історичності» через інтерпретацію сенсів подій історії суспільство отримує варіанти пояснення перетворень сьогодення і цілей, на які очікує.

Використання досвіду мультикультуралізму на пострадянському просторі вельми суперечливе. Виникнення регіональних міжетнічних конфліктів на цій території має свою специфіку, що ускладнює застосування опрацьованих практик мультикультуралізму. По-перше, локальні особливості стану суспільства та умови конфлікту. По-друге, це різний характер націоналізмів, що спричинили конфлікт. По-

третє, міжетнічні конфлікти на пострадянському просторі часто націлені на витіснення або повну асиміляцію меншин.

Щодо першої тези, то слід зазначити, що поява соціально-політичної практики мультикультуралізму в західних країнах відбулась за наявності трьох ключових умов:

- 1) перехід від розвиненої індустріальної до інформаційної економіки,
- 2) висока інтенсивність міграційного потоку до країни,
- 3) особливий статус мігранта та сегрегація суспільства за ознакою належності до певної культури.

Як бачимо, жодна з цих умов не спостерігається в пострадянських країнах. Щодо України, то справді в середині 2000-х ми переживали кілька років позитивного сальдо міграції і навіть ішлося про перспективи статусу країни-реципієнта для нашої держави (Artemenko 2007). У цей час проводились дослідження щодо формування закритих спільнот мігрантів (Artemenko 2007; Rubl 2007) . Проте ці дослідження не зафіксували ані значної кількості, ані закритого характеру цих угруповань. Навпаки, відзначались тенденції асиміляції більшості мігрантів і виникнення, наприклад, класів з вивчення мов громад, бо діти переселенців не знали власної національної мови (Rubl 2007).

Ідея постколоніального досвіду на пострадянському просторі теж має власну специфіку і не вкладається в систему західної моделі мультикультуралізму так само, як і ознака переходу до постіндустріальної економіки. Проте на пострадянському просторі виникла власна «індустрія ідентичності», яка набуває метамодерних рис. Вона поєднує компоненти модерності, апеляцію до постмодерної багат шаровості явищ і процесів та залучення сучасних інформаційних технологій. Це повною мірою відповідає зауваженню Й. Хейзера: «Нісенітниця про чистоту та очищення, внутрішньо властиві тиранії та крайній жорстокості, які шукають виправдовувань у міфічному минулому, одночасно користуючись технокультурним сьогоденням» (Heizer 2020:154).

Метамодернізм передбачає і неоромантичну відданість ідеалам, і відсутність будь-яких гарантій їх здійснення. Тут спрацював мультикультуралізм відмінності, побудований на принципі ресентименту. Використання цього терміна в його ніцшеанському значенні є найбільш коректним. Ресентимент як емоційна реакція на Іншого вимагає її постійного переживання, повернення до ситуації зустрічі, але на рівні емоції, а не раціонального усвідомлення. Навіть більше, це негативна емоція, яка стає підставою для звинувачень та агресії. За словами Ф. Ніцше, «ресентимент перетворюється на творчу дію» (Nietzsche 1990: 424), яка створює власні цінності і власну раціональність, що радше нагадує систему релігійної віри, де обґрунтування недоречні або мають ірраціональний характер.

Звертаючи на це увагу, можна стверджувати, що в пострадянських суспільствах не відбулось «розкриття» локальної спільноти, як це передбачається в доктрині мультикультуралізму. Навпаки, формується локальна ідентичність за принципом відмінності, закритості, самоізоляції. Створюються власні історичні й символічні світи, які відбивають оточення як конфліктне середовище. В Україні проблема деструкції

національної ідентичності в умовах глобалізації набула особливої гостроти. При цьому етнонаціональна модель ідентичності чомусь подається як єдина можлива (див. про це: Artemenko 2020: 103–106). Тобто проблема *idem-* і *ipse-*ідентичності, що її визначено ще в роботах П. Рікера й успішно обговорено у вітчизняних дослідженнях 2000-х років, сьогодні перетворилась на національно-пострадянський сурогат. Усі форми нелінійного чи множинного формування ідентичності майже втратили актуальність або розглядаються як аномальність (Artemenko 2020: 106)

При цьому сучасна проблема локального і глобального набуває дуже дивного вигляду єднання за принципом спільного культурно-історичного коріння. Активізуються ідеї спільного тюркського, слов'янського, іранського чи європейського світів. Наприклад, на 8-му саміті Тюркської ради, Організації тюркських держав 12 листопада 2021 року в Стамбулі ухвалили «Концепцію тюркського світу до 2040 року» (Daily News, 2021). Мультикультурність набуває нових ознак як причетність до глобалізованої локальної культури, що працює за принципом, наприклад: «ми різні, але ми тюрки», або «ми різні, але ми європейці». Ми стикаємось з виникненням феномену супергібридності разом з її міфологією, суперечливою естетикою та політикою, багатополлярними конфліктами. Пошук історичного коріння стає підставою для нової ідеології єднання і подолання ресентименту. Своєрідна апеляція до братерського пробачення перед загрозою вже не Іншого, а Чужого.

Тож ми стикаємось з реверсивною дією мультикультуралізму, що проявилася в загостренні відносин між локальними групами і, як наслідок, з феноменом стигматизованої ідентичності, що своєю чергою приводить до гострих етнічних і культурних конфліктів.

Висновки

Отже, проблема політики мультикультуралізму сьогодні має бути переосмислена з урахуванням переходу до парадигми метамодерну. Це, зокрема, потребує врахування феномену супергібридності, що стає основою нової оцінки міжкультурних взаємин. Ми маємо справу з існуванням різних рівнів розвитку певних соціальних груп у межах одного суспільства. При цьому кожна з цих груп має рівні можливості використання всього спектру новітніх технологій. Цілком можливим є їхнє застосування для розв'язання міжетнічних проблем тими групами, що поділяють архаїчні погляди на ідею держави як етнічно гомогенної території, чи для примусової асиміляції носіїв іншої культури.

Мультикультуралізм постмодерну має відрізнятись від мультикультуралізму метамодерну передусім тим, що ідея контенгентності (відсутності детермінації учасників соціальної взаємодії) сучасного суспільства вже є базовою для його розуміння так само, як і ідея рівності прав усіх. Тобто з погляду розвитку теорії, за І. Лакатосом, є важливий доробок, що дозволяє в подальшому напрацьовувати захисне коло «ядра» мультикультуралізму. У парадигмі метамодерну не відбувається принципового відторгнення соціально-політичних принципів мультикультуралізму.

Проблема в практиці застосування цієї політики, яка не передбачала того, що вона може бути використана в таких складних умовах супергібридності.

Бібліографія:

- Artemenko, A. (2007). Kharkiv yak pivnichno-skhidnyy punkt osi aktyvnosti mihratsiynykh protsesiv [from Ukr.: Kharkiv as a north-eastern point of the axis of activity of migration processes]. V *Mihratsiya i tolerantnist' v Ukraini*. Kyiv: Stylos, 49–60.
- Artemenko, A. (2013). *Topolohiya YA v merezhevykh strukturakh sotsiumu* [from Ukr.: Topology of I in network structures of society]. Kharkiv: Digital printing house No.1.
- Artemenko, A. (2020). Doslidzhennya problemy identychnosti v ukrayins'kiy filososfs'kiy tradytsiyi pochatku XXI stolittya [from Ukr.: Research on the problem of identity in the Ukrainian philosophical tradition of the beginning of the 21st century]. V *Kul'tura ukrayinskykh fylosofskykh soobshchestv: sytuatsyya transformatsyy*. Odessa: Pechatnyy dom, 100–120.
- Bhabha, H. K. (1992). Postcolonial authority and postmodern guilt. In Grossberg, L., Nelson, C., and Treichler, P. A. (eds). *Cultural Studies*. New York: Routledge, 56–68.
- Daily News. (2021). A New Beginning for Turkic world: Op-ed. *Daily News*, November 11, https://www-hurriyetdailynews-com.translate.google.com/a-new-beginning-for-turkic-world-op-ed-169278?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=s (accessed 15 February 2022).
- Deleuze, G. (1998). *Razlichyie i povtoreniye* [from Rus.: Difference and repetition]. St. Petersburg: LLP TK "Petropolis".
- Heizer, J. (2020). Supergibridnost': neodnovremennost', sotvoreniye mifov i mnogopolyarnyy konflikt [from Rus.: Surephybridity: Myth-Making and Multipolar Conflict]. V *Metamodernizm: affekt, istorichnost' i glubina posle postmodernizma. prezentatsiya russkoyazychnogo izdaniya*. Moskva: PIPOL, 107–126.
- Huntington, S. (2004). *Kto my?: Vyzovy amerikanskoy natsional'noy identychnosti* [from Rus.: Who are we? Challenges to American Identity]. Moskva: OOO "Izdatel'stvo ACT": OOO "Tranzitkniga".
- Liotard, J. F. (1998). *Sostoyaniye postmoderna* [from Rus.: *The Postmodern Condition*]. Moskva: Institut eksperimental'noy sotsiologii, SPB.: Aleteyya.
- Nietzsche, F. (1990). *K genealogii morali* [from Rus.: On the Genealogy of Morality]. V *Sochineniya v 2 t.* Moskva: Mysl', T. 2, 407–524.
- Panarmenian.net. (2009). Gospodin predsedatel' [from Rus.: Mr. Chairman]. *Panarmenian.net*, November 19, <https://www.panarmenian.net/rus/politics/news/39351/> (accessed 15 February 2022).
- Ricker, P. (2002). *Sam yak inshyy* [from Ukr.: Himself as another]. Kyiv: Duh i Litera.
- Rubl, B. (2007). *Kapital rozmayitosti: Transnatsional'ni mihranty v Monreali, Vashynhtoni, Kyievi* [from Ukr.: Capital of value: Transnational migrants in Montreal, Washington, Kyiv]. Kyiv: Chasopys «Krytyka».
- Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. New York: Vintage.
- Said, E. W. (2003). *Freud and the Non-European*. New York: Verso Books.
- Shporlyuk, R. (2000). *Imperiya ta natsiyi* [from Ukr.: Empire and nations]. Kyiv: Duh i Litera.
- TurkishPress. (2007). PARIS – French presidential candidate Nicolas Sarkozy on Sunday made his strongest statement to date against Turkey's EU ambitions. *TurkishPress.com*, July 5, <https://web.archive.org/web/20070706021958/http://www.turkishpress.com/news.asp?id=159133> (accessed 31 June 2022).

- van den Acker, R. (2020). Interv'yu v Moskve. *Metamodernizm*, March 29, <https://metamodernizm.ru/robin-van-den-akker-interview-in-moscow/> (accessed 15 February 2022).
- van den Acker, R., and Vermeulen, T. (2012). Zametki o metamodernizme. [from Rus.: Notes on Metamodernism]. *Metamodernizm*, December 2, <https://metamodernizm.ru/notes-on-metamodernizm/> (accessed 15 February 2022).
- Waldenfels, B. (1999). *Motiv chuzhogo* [from Rus.: Someone else's motive]. Minsk: Propilei.